

35651

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: DEZSÉNYI BÉLA

XLVIII

MEZEY LÁSZLÓ

A budapesti Egyetemi Könyvtár

VIII. századi Beda-töredék

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1962

Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ML 35654.
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1962 év A 877P sz.

A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII. századi Beda-töredéke

A harmincas évek végén Paul LEHMANN, a TRAUBE-féle középlatin filológiai és paleográfiai iskola ma is élő nagy mestere Budapesten járt. Tanulmányútjának célja német kéziratok és töredékek számbavétele és leírása volt. Kutatásai során azonban sikerült három koraközépkori, Magyarországon legrégebbernek számító kódextöredéket is, paleográfiai és tartalmi vonatkozások tekintetében egyaránt, pontosan meghatározni. E három töredék, az esztergomi Simor-Könyvtárból GREGORIUS MAGNUS *Ezechiel kommentárja*, az Országos Széchényi Könyvtárból egy felső-itáliai *Sacramentarium Gelasianum* töredék (4 folió), továbbá BEDA VENERABILIS *Vita rhythmica Cuthberti-jének* két foliója. Korát tekintve mindhárom töredék a VIII. századba helyezhető. Paleográfiai típusaik pedig a *Sacramentarium* esetében a prekaroling késő semiunciális, véleményem szerint „littera rhaetica” változatában, a GREGORIUS MAGNUS és a BEDA pedig insularis, éspedig az előbbi a „round Hand”, az utóbbi a „pointed Hand” változatokban mutatkoznak meg. P. LEHMANN eredményeit a bajor akadémián ismertette és közzé is tette.¹

Amikor A. L. LOWE professzor és munkatársa, J. S. SIMMONS múlt év elején felszólított arra, hogy a *Codices Latini Antiquiores* X. kötetének előkészítésében magyar részről részt vegyek, e három, P. LEHMANN-féle magyarországi töredékről tudtak csupán. A szerencsés véletlen azonban már évekkal előbb hozzásegített ahhoz, hogy a 800 előtti töredékek számát még eggyel gyarapíthassam.

A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik vetustissimájának (*Mirabilia Urbis Romae*, Venetiis, 1527) kötetstábláját borította egy töredék, melynek — nálunk annyira ritka — insularis írása azonnal feltűnt. A töredék leválasztása után, a két folió-terjedelmű fragmentum a következő méretekben állt előttünk: f. 1 : 165 mm × 115 mm legnagyobb, 86 mm × 115 mm legkisebb; f. 2 : 170 mm × 138 mm, illetőleg 105 × 138 mm. A méretkülönbség onnan ered, hogy a bekötés alkalmával a foliók sarkait négyszögletesen kivágták. Teljesen

¹ LEHMANN, P.: *Mitteilungen aus Handschriften*. Sitzungsber. der Bayer. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Abt. Jahrgang 1938. Heft. 4. 4—6. l.; BARTONIEK E.: *Codices manuscripti Latini* (Biblioth. Széchényi). Budapest, 1940, 397. l.; LEHMANN, P.: *Fragmente*. Abhandlungen der Bayer. Akad. Wiss., Phil.-Hist. Abt. Neue Folge. Heft 23. München 1944. 5. l. — A *Sacramentarium*-töredékről: LEHMANN, P. *Mitteilungen*... 7—12. l.; BARTONIEK: *i. m.* 397. l. MOHLBERG C.: *Note su alcuni sacramentarij I. Nuovi frammenti di un Sacramentario Gelasiano dell' Italia settentrionale*. Rendiconti Pontif. Acad. Romana di Archeol. 16 (1940) 131—151. l., 160—170. l. LEHMANN, P.: *Fragmente*, 12. l.; RADÓ P.: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Budapest, 1947. 30. l. — Az esztergomi GREGORIUS-töredékről: LEHMANN P.: *Eine Gregorius Magnus Handschrift*. Egyet. Philol. Közl. 1938. 130—140. l.

beírt lapok a f. 1-n láthatók. Ez teszi lehetővé a töredék, illetőleg a kódex eredeti nagyságának rekonstruálását. Sorköz, punctorium-lyukak és a lineálás figyelembevételével soronként 10, összesen 180 mm. Az alsó margó 30 mm, a kiadottal összehasonlított szöveghiány 5 sor = 50 mm. Felső margó kb. 45 mm. A jelenlegi legnagyobb méret (170×140) hosszúságban kiegészítve 260×140 mm eredeti kódexnagyságot mutat.

Az írás, végig egy kéz, a cursiva formata stílusban író, angolszász insularis „pointed Hand”.² A kort, amikor a fragmentumot még különállóan vizsgáltam, a VIII. században jelöltem meg. A töredék különállása a tartalmi vizsgálattal szűnt meg.

A töredék versezet. A sorok írása és a szöveg ezt azonnal elárulta. A közelebbi meghatározást könnyűvé tette az, hogy a f. 2 a verses szöveg végét (desinit) és az explicitet is tartalmazta: „[Expli]cit liber de virtutibus SCI CVD BERCTI LINDIS FARNENSIS ECCLESIAE EPISCO[PI] AMEN.” A *Bibliotheca Hagiographica Latina*, a továbbiakban már gyorsan tájékoztatót arról is, hogy CUTHBERT lindisfarnei püspök verses életrajzát BEDA VENERABILIS (†730?) írta.³ A *Vita rhythmica* eléggé sok középkori kéziratban és nyomtatott kiadásban jelent meg. A legteljesebb értékű kritikai kiadást WERNER JAAGERnek köszönhetjük.⁴ JAAGER kiadása tájékoztatót a kéziratokról, amelyek Európa különböző könyvtáraiban találhatóak; P. LEHMANN közleménye pedig arról, hogy egy *Vita Cuthberti* töredék az Orsz. Széchényi Könyvtárban is van.⁵ Ez utóbbi, az Egyetemi Könyvtár töredékével összehasonlítva, azonos eredetet árult el: egy kódex részei voltak egykor. Az írás, a méretek megfelelése ezt kétségtelenné tette.

Paul LEHMANN úgy vélte, hogy a töredék, illetőleg most már töredékek, másolási helye York. Legyen szabad azonban meggondolás tárgyává tenni azt, hogy a pointed Hand a kontinensen is számos emléket hagyott, éppen azokon a területeken, ahol a BONIFACIUS (WIENFRIED)-féle angolszász misszió tevékenykedett.⁶ Így töredékeink írásához közel áll egy St. Gallen-i folió, és csaknem teljesen azonos jellegű a fuldai VIII. század-i *Liber traditionum* két megmaradt foliója. Az insularis eredet vagy közvetítés mellett szól még a kevésszámú rövidítés formája: \bar{p} = per; *Quom* = Quomodo. Az *a* betű még többnyire nyitott kurzív formájú, jellegzetesek az *r* és *s* betű, amelyek mélyen az alapvonal alá nyúlnak, valamint a *g* hosszúra nyújtott íve.

Helyesírási sajátosságok: OSZK f. 1, 3. sor: *hostia Tini*; f. 1', 4. sor: *suddellis* (*suadelis*); f. 2, 1. sor: *coniux* (*coniunx*); no. 16. sor: *inproba* (*improba*); EK f. 3', 5. sor: *temtet* (*temptet*); no. 8. sor: *brabium* (*bravium*); az *ae* és *oe* diftongusokat néha kiírja, olykor pedig elhagyja, illetőleg egyszerű *e*-vel vagy *e caudatával* írja.

² Az insularis és stílusai a rotunda és az acuta (Round és Pointed Hand): THOMPSON E. M.: *An introduction to greek and latin palaeography*. Oxford, 1912. 371—372. l.

³ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, n. 2037. Keletkezése JAAGER (ld. köv. jegyz.) szerint 705—716. (Uo. 4—5. l.)

⁴ JAAGER, W.: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti, Palaestra* 198. Leipzig, 1935.

⁵ Ld. 1. jegyzetet.

⁶ Az insularis elterjedése a kontinensen: CENCETTI, G.: *Storia della scrittura latina*. Bologna, 1954. 92—93. l. A BONIFACIUS misszió: A két hivatkozott insularis emlék: *Codices Latini Antiquiores*: VII. 982—982. l. (St. Gallen); STENGEL, E. E.: *Fuldensia III. Fragmente der verschollenen Cartulare des Hrabanus Maurus*. Archiv für Diplomatik und Schriftgeschichte. 2 (1956). Tafel 1—2.

A kritikai kiadás szövegéhez képest hibák is fordulnak elő. E variánsok és mendák számbavétele teszi lehetővé, hogy töredékeink helyét a szöveghagyományozásban megjelöljük, és esetleg a másolás körülményeit is tisztázzuk.

Helyesírása a JAAGER által kritikai kiadásához felhasznált kéziratok⁷ közül töredékünket a következőhöz kapcsolja:

M : Tegernsee, XI. sz. München, Staatsbibl. Clm (945).

G : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 265.

G¹ : St. Gallen, X. sz. St. Gallen, Stiftsbibliothek, 263.

P : ? X. sz. Paris, Bibliothèque Nat. 2825.

H¹ : ? IX—X. sz. London, British Museum, Harl. 526.

B : ? IX. sz. Besançon, Bibliothèque Publique 186.

C : Glastonbury, IX. sz. Cambridge, Corpus Christi College.

JAAGER a 742. sor variánsai segítségével M G G¹ P H¹ és B kéziratokat egy elveszett X kódexre vezeti vissza,⁸ és így ezekből egy családot alkot. A 742. sor töredékeinkben nincs meg, de a fragmentumoknak e családdal és a C-vel kapcsolata mégis bizonyítható.

A helyesírási sajátosságok kapcsolatai így alakulnak: suadellis: G¹ C; coniuux : C; improba: B; brabium G G¹ B. A variánsok tekintetében már nagyobb önállóságot mutat f. 1, 1. sor: robori (h. robore); f. 1, 7. sor: gurgi (h. gurgite); f. 1', 12. sor: ritilae (h. rutilare); uo. 9. sor: collibis (h. collibus); f. 2', 17. sor: secrete (M G: secreta); f. 3, 6. sor: primaena flore (primaeno flore); f. 3, 10. sor: portusque (portusue); f. 3', 5. sor: temtet naga gloria laudis — teneat: MG; uana gloria G¹; f. 3', 12. sor: ab homines (h. ob homines); uo. uererabilis (h. venerabilis); f. 4, 3. sor: gratia (h. gaudia).

Az elírások között legjellemzőbbnek a *uererabilis* elírást tartjuk. A másoló az *n* betűt *r*-nek látta. Ez megmagyarázható az esetben, ha mintapéldánya insularisban, de a teljesen textualis Round Hand stílussal íródott. Ennek betűsorában ugyanis néha az *r* betűnek a szárból kiinduló hullámvonalát nem vízszintesen vezetik, hanem az alapvonal felé lehajlítják, így az *n*-nel könnyen összetéveszthető. Ilyen esetre példa a canterbury evangéliumos könyv a VIII. századból.⁹ A töredékek scriptora ezzel a másik insularis gyakorlattal nem volt teljesen ismerős. Az *acuta*, a pointed Hand ismeretében és gyakorlatában eléggé könnyen és szépen írta le a szöveget egy olyan mintapéldányról, mely Round Hand stílusban másolva, egy, az M G P H¹ kéziratcsoport öse, az *a* által hagyományozott szöveghez közelálló változatot tartalmazhatott.

A másolás helye a fentebb elmondottak alapján, a kelta (Columban), vagy még inkább az angolszász misszió valamelyik délnémetországi központja (St. Gallen, Fulda, Würzburg, Regensburg, Salzburg stb.) lehetett.

A kérdés most az, hogyan kerülhetett a töredék, helyesebben az eredeti kézirat Magyarországra? Az OSzK-darab eredetileg egy, JANKOVICH Miklós által adományozott, XVI. századi nyomtatott könyv kötésére szolgált.¹⁰ A könyv egy XVIII. században feloszlatott magyarországi kolostoré lehetett.

⁷ JAAGER: *i. m.* 24—32. l.

⁸ *Uo.* 35—36. l.

⁹ THOMPSON: *i. m.* facsimile 141, 142.

¹⁰ BARTONIEK: *i. h.*

Az Egyetemi Könyvtárban levő másik darab a pozsonyi jezsuiták birtokában volt.¹¹ Az utóbbi a Társaság feloszlatása után egyenesen az Egyetemi Könyvtárba került, az első viszont magánkezeken át vándorolhatott a műgyűjtő JANKOVICHHOZ. Miként kerülhettek Magyarországra? A kérdésre nehéz a válasz. Az mégis bizonyos, hogy a XI. század előtt nem. A magyar államalapítás és az első király egyházszervező tevékenysége nyitották meg az ország kapuit a nyugati kultúrjavak előtt is. A dél-német területeken addigra az angolszász misszió már régen véget ért. Az egykori szigetországi bencés alapításokból kerültek ki nagyrészt az ország első pappai, világi és szerzetes klérus egyaránt. Hogy milyen nagy jelentőségű volt a másodlagos „insularis” egyházi-művelődési hatás, a magyar kereszténység kezdetein, már másutt részletesen kimutattam. Egyházi szervezetünk, az istentiszteleti rend ennek a területnek hatását mutatja.¹² A XI. század harmadik évtizedének végén a kelta-angolszász alapításból kifejlődött St. Emmeram — Regensburg egyik szerzetese járt Esztergomban,¹³ ahol az érsek szerzetesei és klerikusai még együtt éltek, amint ez a BONIFACIUS-féle misszió területének „Domklostereiben” is¹⁴ szokás volt. A magyar érseki székhely és az insularis írásos kódexeket őrző dél-német püspökségek és apátságok ősi kapcsolatainak útján juthattak el ide a BEDA-töredékek eredeti, teljes kézírata, esetleg társai. A főszékesegyház könyvtárában hányódhattak olvasatlanul és lassanként — szokatlanná vált betűi miatt — olvashatatlanul mindaddig, míg az erősen elrongálódott kódexet a török elől menekülő érsek és káptalana Pozsonyba magával vitte.¹⁵ Az ekkor már talán darabjaira széteső kódex nem jutott el a primási káptalan menedékhelyére, Nagyszombatba, hanem a Pozsonyban letelepedő jezsuiták, a Tridentinum utáni érsek kedvencei, könyveiket kötötték folióiba.

Vizsgálódásainkat tehát így foglalhatnánk össze. BEDA VENERABILIS *Vita Cuthberti*-jének e legrégebbi töredékeinkből ismert másolatának kódexét insularis rotunda (Round Hand) stílusú dél-angliai eredetű példányról, egy dél-németországi, BONIFACIUS-féle alapítás scriptoriumában írta le egy, a csupán acutával ismerős scriptor. Munkájának eredményét talán a XI. század fordulóján, dél-német Domklosterekből Magyarországra érkező szerzetesek vagy világi klerikusok hozták magukkal Esztergomba. Pozsonyba és később az ottani jezsuiták kezébe az esztergomi érsek és káptalan menekülése alkalmával juthatott.

Az Országos Széchényi Könyvtár BEDA-töredékének szövegét, miután azt P. LEHMANN már részletesen ismertette, itt nem közöljük. A töredék szö-

¹¹ „Collegii Sanctissimi Salvatoris Poseniensis Societatis Jesu”.

¹² MEZEY L.: *Text- und Schriftgeschichte des Antiphonale Albense, Der Grazer Kodex, Ungarns ältestes Gesangbuch*. Bp. — Graz, 1962. (Megjelenés előtt.)

¹³ Arnolfus (Arnoldus) praepositus S. Emmerammi ep. Frisingensis, M G H, Perts SS, IV, 543—574. I. GOMBOS A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I. Bp. 1937. n. 689.

¹⁴ MITTERER, S.: *Die bischöflichen Eigenklöster in den vom Hl. Bonifazius 739 gegründeten Bayerischen Diözesen*. München, 1929. 7—38. I. WÜHR, W.: *Die Wiedergeburt Montecassinus unter seinem ersten Reformabt Richer von Niederalteich (†1055)*: Studi Gregoriani. Abb. di S. Paolo di Roma, 1948. 370—385. I.

¹⁵ KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok 1100—1900*. Esztergom, 1900. XX.

vegének és a JAAGER-féle kiadásnak sorszámozását, mivel azt LEHMANN beszámolójában nem találtuk, a következőkben mutatjuk be:

- f. 1 Quomodo uentis, oratione mutatis, rates oceano reuocauerit JAAGER: 95—111.
 f. 1 JAAGER: 112—119, uo. c. IV Quomodo cum pastoribus positus animam sancti aedani episcopi ad caelum ferri ab angelis aspexerit. JAAGER: 120—129.
 f. 2 c. XIII Qualiter demonium ab uxore cuiusdam nequam adueniens eiecerit JAAGER: 340—358.
 f. 2 JAAGER 359—372 és 373—375.

Az Egyetemi Könyvtár töredékének szövegét teljes egészében közöljük. A kiegészítések és az interpunkció JAAGER kritikai kiadásából.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, VIII. sz. Beda, f. 1

- 724 turpiter infecto deuitet ce[dere bello,]
 725 Et magis extremi ne ui superatu[s agonis]
 Iam prope perceptis fraudetur [ab hoste coronis,]
 qui longo nitens uacuare labore fidele[s]
 ultima iam maiore quatit sub tempora [pulsu,]
 Denique me crebris primaue a flore nefand[us]
 730 insidiis agitabat, et haec modo quinque dier[um]
 pugna dolos superat transacti temporis o[mnes,]
 sed facile infandi Christo duce tela repress[i,]
 cum nec parua cibi potusque alimenta dar[entur]
 tabenti, licet ista loco nec membra mouer[em,]
 735 Uos quoque celsa precor seruetis iura pe[rennes,]
 caelestis patrum uobis quae regula cauit,
 ipse uel exiguis sueram quae promere d[icitis,]
 738 dum sata, quae proceres summi seruere, [rigarem.]

f. 1'

- 743 [Ultima iamque patris] maneat sententia cordi
 [Expedi istius pa]triae uos linqere fines
 745 [Limite quam] trepidos mentem deflectere ab illo,
 [Quem sa]era diui[ni]s depinxit littera chartis.
 [Nec quia] multorum cineres locus ille sepuldet,
 [Aurea] flagranti peterent qui sidera cursu,
 [Vos fa]vor aut [ua]cuae temptet uaga gloria laudis;
 [Illi nam] meritis gaudent super astra coronis.
 [Haud a]lter nostris stadio nos currere plantis
 [Conuen]it, et propriis brabium comprehendere palmis.
 [Nec loc]a propter homo merito uererabilis extat,
 [Sed lo]cus ob homines extat uererabilis almos.
 [Meque] meae rogitto nunc indite moenibus urbis,
 [Instat] enim tempus, carnis quo debita soluam.
 c. 35 Quomodo ministrum suum a profluuiio uentris sanauerit aegrotus

f. 2.

- 970 Haec tibi, cunctorum largitor, christe, bonorum,
 dona [tui obtulimus summo de munere doni]
 magnaue pre modicis libantes gratia dictis
 sanctorum attigimus certamina celsa tuorum,
 sperantes, illis exoratoribus ut tu,

- 975 sidereo dignos qui iustus in axe coronas,
 indignis mitis laxes uel debita nobis.
 ultima sufficiunt illius in aedibus aulae
 praemia, qua cunctos tua visio, Christe, beabit,
 uita manens castis, lumenque salusque per aeuum.
- f. 2' Scriptori uita aeterna, legenti pax perpetua in domino.
 [Explicit liber de virtutibus SCI CVDBERTI LINDISFARNENSIS ECCLESIAE EPISCOPI AMEN]¹⁶

LÁSZLÓ MEZEY: TWO FRAGMENTS OF THE I VITA RHYTHMICA
 CUTHBERTI BY BEDA VENERABILIS

Four folios survive: 2 at National Library, 2 at University Library both in Budapest, used strengthening bindings to a XVI cent. *Mirabilia Urbis Romae* (Univ. Library) and a XVII Cent. german Book (National Library).

The most complete folio measures: 180 × 140 mm (115—80 mm) in one column of about 18 lines. Prickings are seen in inner margins. Bounding lines are not to see. Gatherings not signed. Heading red to each chapter and to Explicit in majuscules. Punctuation used only at the end, with three points. Rare used abbreviations include the Insular forms: \bar{p} = *per*; *Quom̄* = *Quomodo*. Spelling normal except: *brabium*, *beabit* (*beautit*).

Vellum insular type. Ink blackbrown. Script is very elegant Anglo-Saxon minuscule, *a* most is open, scarce the normal minuscule form; characteristic are *r*, *s*, far below the line, long bow of the *g*; *i* without point; contemporary correction f. 2.

The Text: Werner JAAGER: *Bedas metrische Vita sancti Cuthberti*. Palaestra 198 — Leipzig, 1935.

f. 1: lines	95—111
f. 1':	112—119
	cap. IV—
	120—129
	cap. XIII.
f. 2:	340—358
f. 2':	359—372
	cap. XIV.
	373—375
f. 3:	724—738
j. 3':	745—756
	cap. XXXV.
f. 4:	970—979
f. 4':	Explicit.

¹⁶ A cikk nyomdába adása után került kezembe Hans HORNUNG cikke (*Ein Fragment der metrischen St. Cuthbert-Vita des Beda im Nachlass der Brüder Grimm*. Scriptorium. 14 (1960) 344—346. l.), mely egy, a tübingeni Egyetemi Könyvtárban talált BEDA-töredékről számol be. Bár a szerző a LEHMANN-féle töredékkal egy kódexből származtatja; méretek, füzetbeosztás, díszítés és — amennyire az eléggé gyenge fényképek alapján megállapítható — csak egy scriptorium, de nem egy scriptor munkájáról lehet szó.